

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

TÜRK DİLLƏRİ AİLƏSİNİN QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gülər Süleymanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsinin dekan müavini

Xülasə

Türk dilləri ailəsi dünyanın ən qədim və zəngin dil ailələrindən biridir. Bu ailəyə daxil olan dillər fonetik, morfoloji və sintaktik baxımdan oxşarlıqlara malik olmaqla yanaşı, müəyyən fərqlər də göstərir. Məqalədə türk dillərinin qrammatik xüsusiyyətləri – agqlütinativlik, ahəng qanunu, isim və fel kateqoriyaları, cümlə quruluşu, həmçinin müasir tədqiqatların nəticələri əsasında ümumiləşdirilir.

Açar sözlər: türk dilləri, qrammatika, agqlütinativlik, ahəng qanunu, morfolojiya, sintaksis

Türk dilləri ailəsi Altay dilləri nəzəriyyəsi ilə bağlı müzakirələrə baxmayaraq, müstəqil bir dil ailəsi kimi qəbul edilir. Bu ailəyə Azərbaycan, Türkiyə türkcəsi, özbək, qazax, qırğız, tatar, başqırd, uyğur, türkmən və digər dillər daxildir. Onların tarixi kökləri ortaq olsa da, müasir dövrdə müxtəlif qollar üzrə inkişaf etmişlər. Qrammatik quruluş baxımından türk dilləri arasında mühüm ümumi cəhətlər mövcuddur və bu xüsusiyyətlər onların geneoloji birliyini təsdiq edir. Türk dilləri agqlütinativ (yapışqanlı) tipli dillərdir. Yəni söz köklərinə müxtəlif şəkilçilər artırılaraq yeni mənalar və qrammatik formalar yaradılır. Məsələn:

1. Azərbaycan dilində: ev → evlər → evlərimiz → evlərimizdən

2. Qazax dilində: üy → üyder → üyelerimiz → üyelerimizden

Burada kök (ev/üy) sabit qalır, şəkilçilər isə ardıcıl şəkildə əlavə olunur. Ahəng qanunu türk dillərinin mühüm qrammatik xüsusiyyətlərindəndir. Bu qanuna görə, söz daxilində saitlər harmonik şəkildə uyğunlaşır.

1. Azərbaycan türkcəsi: qapı – qapılar, gül – güllər

2. Türkiyə türkcəsi: kapı – kapılar, gül – güller

3. Qırğız türkcəsi: kitap – kitaptar

Bəzi müasir türk dillərində (məsələn, özbək dilində) sait ahəngi zəifləyib, lakin tarixi baxımdan bu xüsusiyyət bütün türk dillərinə xasdır. Türk dillərində isimlər cins kateqoriyasına malik deyil. Əsas qrammatik kateqoriyalar hal, mənsubiyyət və kəmiyyət formalarıdır.

1. Hallıq kateqoriyası: adlıq, yiyəlik, yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq, vasitəlik və s.

2. Azərbaycan dilində: kitab, kitabın, kitaba, kitabı, kitabda, kitabdan, kitabl

3. Türkmən dilində: kitap, kitabıñ, kitaba, kitaby, kitapda, kitaptan, kitap bilen

Türk dillərində fel sistemi zəngindir. Əsas xüsusiyyətlər:

1. Zaman formaları: keçmiş, indiki, gələcək zaman.

2. Şəxs sonluqları: feli xəbərlilik şəxsə görə dəyişir.

3. Azərbaycan türkcəsi: gəlirəm, gəlirsən, gəlir

4. Türkiyə türkcəsi: geliyorum, geliyorsun, geliyor

5. Qazax türkcəsi: keлемін, kelecін, келеді

6. Modal forma və xəbər şəkilçiləri: -malı/-məli, -sa/-sə və s. Türk dillərində əsas cümlə quruluşu Mübtəda – Tamamlıq – Xəbər (SOV) tipindədir.

1. Azərbaycan dilində: Mən kitab oxuyuram.

2. Türkiyə türkcəsində: Ben kitab okuyorum.

3. Qırğız türkcəsində: Men kitab oquyom.

Bununla yanaşı, müasir dövrdə bəzi dillərdə (xüsusilə, Türkiyə türkcəsində) Avropa dillərinin təsiri ilə söz sırasının çevikliyi müşahidə olunur. Müasir türkoloji araşdırmalarda (Clauson, Kononov, Baskakov, Əlizadə, Məmmədov və b.) türk dillərinin qrammatik quruluşunda həm ümumi, həm də fərqli xüsusiyyətlər müəyyən edilmişdir. Qrammatik paralellər onların ortaq mənşəyini göstərir, fərqlər isə coğrafi və tarixi inkişafı ilə bağlıdır.

Nəticə

Türk dilləri ailəsi qrammatik baxımdan agqlütinativ quruluşa malikdir, sait ahəngi və şəkilçi sistemi ilə seçilir. İsimlər cins kateqoriyasına malik deyil, fəel sistemi isə zəngin və çoxşaxəlidir. Sintaksis baxımından əsas söz sırası SOV tipidir. Bu xüsusiyyətlər türk dillərinin ümumi qrammatik əsasını təşkil edir və onların tarixi-mədəni əlaqələrini üzə çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Baskakov, N. A. (1969). Vvedenie v izučenie tyurkskix yazыkov. Moskva.
2. Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
3. Kononov, A. N. (1956). Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo yazыka. Moskva.
4. Əlizadə, N. (2007). Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. Bakı: Elm.
5. Məmmədov, M. (2015). Azərbaycan dilçiliyində qrammatik nəzəriyyələr. Bakı.